

НАРОДНІ СВЯТА І ОБЯДИ

Юліан Катрій

ВЕЛИКОДНІ СВЯТА І ЗВИЧАЇ В УКРАЇНІ

Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поконав
і тим, що в гробах, життя дарував

(Тропар Пасхи)

З усіх великих празників нашого церковного року найбільш давній, урочистий і радісний — це Світлий Празник Христового Воскресіння. Він, як каже ірмос 8-ої пісні пасхального канона утрени: “Цар і Господь, празників празник і торжество торжеств”

Св. Отці Церкви в особливий спосіб підкреслюють значення і велич цього празника. “Пасха в нас — каже св. Григорій Богослов у своїм пасхальнім слові — це празників празник і торжества, не тільки людські, але і Христові, що в Його честь відбуваються, наскільки сонце перевищує звізди” А св. Іван Золотоустий у своїй проповіді на Пасху так звеличує Христове Воскресіння: “Де твоє, смерте, жало? Де твоя, аде, перемога? Воскрес Христос і ти провалився. Воскрес Христос і впали демони. Воскрес Христос і радіють ангели. Воскрес Христос і життя панує. Воскрес Христос і нема ні одного мерця в гробі, бо Христос воскрес із мертвих і став первістком померлих”

Тож у світлому й радісному дні Христового Воскресіння св. Церква взиває небо й землю до світлої Божої радості: “Хай небеса достойно веселяться, хай радіє земля, хай празнує увесь світ видимий і невидимий, бо Христос устав, радість вічна” (Тропар І-ої пісні канона).

Щоб могли краще зрозуміти велич, значення і дух празника Пасхи, погляньмо на його історію, його богослужіння і значення для нас.

Історія празника Пасхи

Празник Христового Воскресіння у наших богослужбових книгах має такі назви: Свята й Велика Неділя Пасхи, День Святої Пасхи або Свята Пасха. Наш народ на означення празника Пасхи має ще слово “Великдень”, що значить Великий День, бо він великий своєю подією, своїм значенням і своєю радістю.

Слово “пасха” походить з єврейського “песах”, що значить “перехід” Тут мова про перехід Господнього ангела, який одної ночі вбив усіх єгипетських первенців, коли фараон не хотів відпустити ізраїльський народ, а перейшов мимо (по-єврейськи “пасах”) домів ізраїльтян, що їх одвірки були помазані кров’ю однорічного ягняти. Слово “пасха” у євреїв означало також ягня, що його заколювано на Пасху, а потім і сам день свята, на спомин визволення з Єгипту, дістав назву Пасхи.

Для апостолів і перших християн пасха-перехід стала символом іншого переходу, а саме, подвійного переходу Ісуса Христа: від життя до смерті і від смерті до життя. Перший перехід дав основу для хресної, а другий для воскресної і радісної Пасхи. Апостоли й перші християни

святкували разом із євреями свою християнську Пасху, але не радісну, а сумну і сполучену з постом, бо вона була для них річницею Христових мук і смерті.

Пасхальний агнець євреїв став для християн прообразом Ісуса Христа, який, наче невинне ягня, приніс себе в жертву за гріхи цілого світу. Звідси і зве Його богослуження пасхальним ягнятом або, коротко, Пасхою. “Бо наша Пасха — каже св. Ап. Павло — Христос, принесений у жертву” (1 Кор. 5, 7).

В 2-му віці, поруч хресної Пасхи, починає також входити в практику і радісна Пасха на честь Христового Воскресіння, що її святковано в неділю по єврейській Пасці. У зв'язку з тим подвійним святкуванням хресної і воскресної Пасхи почався між християнами довгий і завзятий спір про сам день святкування Пасхи.

Спір постав тому, що щораз більше почав змінюватися погляд на сам характер свята. Первісно дивилися на Пасху, як на день смутку й посту на честь Христової смерті, а тепер хотіли злучити з нею радісну річницю Його світлого Воскресіння, що не годилося зі смутком, ані з постом. Загал християн став святкувати Пасху Христового Воскресіння в неділю, але деякі християнські громади, передусім у Малій Азії, вперто празнували Пасху разом із євреями 14-го Нізана, першого весняного місяця. Від дня 14-го Нізана названо ті громади “квартодецімані”, що значить “чотирнадцятники”

Собор у Нікеї (325 р.) поставив кінець тим довгим і болючим спорам. Він порішив, що всі християни мають святкувати празник Пасхи того самого дня: що не можна йти за єврейським звичаєм, а треба празнувати Пасху в неділю, по першій повні місяця, по веснянім зрівнянні дня й ночі.

В ході 4—5 віків святкування празника Пасхи продовжується з одного дня на цілий тиждень, який зветься “світлим тижнем” у противенстві до тижня перед Великоднем, що має назву “великого” або “страсного”

Збірка церковних законів під назвою “Апостольські Постановки”, які були списані в Сирії близько 380 р., але мали б походити з апостольських часів, про світлу седмицю так кажуть: “Через цілий великий і наступний по нім тиждень хай слуги не працюють, бо той — це тиждень мук, а цей — це тиждень Воскресіння, і треба слухати наук” (VIII, 33).

Цісар Теодосій Великий (— 395 р.) наказав ведення судових розправ, а цісар Теодосій Молодший (— 450 р.) заборонив театральні й циркові вистави на час цілої світлої седмиці. В Єрусалимі найбільш урочисті були перші три дні Пасхи, що Східня Церква практикує по сьогодні.

6-ий Вселенський Собор (691 р.) у справі святкування світлого тижня рішив: “Від святого дня Воскресіння Христа нашого Бога до нової неділі (цебто до Томиної Неділі) вірні повинні через цілий тиждень безнастанно перебувати у святих церквах, у псальмах і співах і піснях духовних, радіти й торжествувати в Христі, уважно слухати читання св. Письма та брати участь у св. Тайнах, бо таким способом разом з Христом воскреснемо й разом прославимося. Тому в цих днях не можна влаштовувати ні кінських перегонів, ані інших публічних видовищ” (Прав. 66).

Мал. худ. М. Дмитренка

З богослужінь празника Христового Воскресіння на особливу увагу заслуговує пасхальна утренья. Її можна б назвати величним гімном прослави Христа-Переможця. Вийшла вона з-під пера великого богослова Східної Церкви й великого митця слова — св. Івана Дамаскина (к. 676 — к. 749). Він уложив її на основі пасхальних проповідей святих Отців — Григорія Богослова, Григорія Ніського й Івана Золотоустого. Зміст воскресної утрени глибоко догматичний, форма високопоетична, тон дуже радісний і переможний.

Тропар Пасхи: “Христос воскрес із мертвих... що його стільки разів співаємо у воскресному часі, коротко охоплює весь зміст, суть і значення празника. Осередок воскресної утрени творить канон. В ірмосах, тропарях і стихирах канона виступає перед нами Христос, як обіцяний Месія, як Бог у маєстаті й силі, як Спаситель і Відкупитель, як Переможець над смертю, адом і гріхом.

Щодо своєї форми, пасхальна утренья це вершина поезії і прямо унікат у церковній літературі Східної Церкви. Тут превелике багатство прегарних поетичних зворотів, образів, порівнянь і символів.

Над глибоким змістом і поетичною формою великодньої утрени весь час домінує триумфально-переможний тон святої, неземної і вічної радості, що випромінює на нас з кожного ірмоса, тропаря чи стихирі. Тут переживаємо ту повноту радості з Христового Воскресіння, що її св. Григорій Богослов у своїй пасхальній бесіді так висловлює: “Вчора я розпинався з Христом, сьогодні прославляюся з Ним. Вчора я вмирав з Ним, сьогодні оживаю з Ним. Вчора я погребувався з Ним, сьогодні воскресаю з Ним” У Христовій перемозі все бере участь, небо і земля і ад. Все взиває нас до радості. Та небесна радість охоплює цілу людину й усі її почування.

Воскресна радість осягає свій вершок у стихирах Пасхи. Вони творять один могутній гімн радості на честь воскреслого Христа — новозавітної Пасхи. Та радість уділяється всім і всіх обіймає, навіть наших ворогів. “Воскресіння день — співаємо в останній стихирі — тож просвітійся торжеством і друг друга обіймім. Скажімо, брати, і тим, що ненавидять нас, простім усе Воскресінням, і так закличмо: “Христос воскрес із мертвих...””

Значення Христового Воскресіння для нас

Христове Воскресіння дає нам незбитий доказ Його Божества. Коли фарисеї і книжники домагалися від Христа знаку, що Він Божий Син, то Він їм відповів, що не дістануть іншого знаку, як знак пророка Йони: “Як Йона був у нутрі кита три дні і три ночі, так буде Син Чоловічий у лоні землі три дні і три ночі” (Мат. 12, 40). І так сталося. Третього дня по Його смерті наступило світле Воскресіння.

Христове Воскресіння — це фундамент нашої віри. Яке б значення мала Христова наука, якщо б так часто Ним передказане воскресіння не сповнилося? Апостоли, проповідуючи св. Євангеліє, часто покликаються на Христове Воскресіння, як на найсильніший доказ правдивості науки Христа. “А коли Христос не воскрес, — каже св. Павло — то марна проповідь наша, то марна й віра наша... Але ж Христос таки справді воскрес із мертвих, первісток померлих” (I. Кор. 15, 14 і 20). Тому правда про Христове Воскресіння і християнська релігія є нерозривно злитими.

Христове Воскресіння, вкінці, це певна запорука нашого воскресіння до щасливого вічного життя. Як Христос воскрес, так і ми колись воскреснемо до нового світлого й вічного життя. Сам Христос запевняє нас про це: “Бо надходить час, коли всі, хто в гробах, почують голос Сина Божого, і вийдуть ті, що чинили добро, на воскресіння життя. А ті,

що зло чинили, — воскреснуть на суд... Така бо воля мого Отця, щоб кожен, хто Сина бачить і вірує в Нього, жив життям вічним і щоб я воскресив його останнього дня" (Іван 5, 28—29 і 6, 40).

Церковно-обрядові звичаї Великодня

Це день, що його створив Господь,
радуймося і веселімося в ньому

(Прокімен Пасхи)

Празник Христового Воскресіння багатий не тільки у величі богослужіння, має статичні співи і глибоко-символічні обряди, але він багатий також у прегарні церковно-обрядові й народні звичаї. Одні з тих звичаїв — це вплив християнського культу, а інші походять ще з передхристиянських часів, коли наш народ у тому самому часі відзначав свято привітання весни й весняного сонця. Християнська релігія багато з тих прадавніх народних звичаїв освятила, надала їм християнського значення і символіки та прийняла за свої.

Проф. Степан Килимник, описуючи великодню ніч, так каже про звичаї Великодня: "Коли б сьогоднішня людина спроможна була заглянути на мить у чисту душу дитини й відчуту ту радість, безмежну радість, коли насправді в очікуванні завтрішнього дня — Великодня, — то людина зрозуміла б і відчула б той невидимий тисячолітній зв'язок, поєднання її душі з душею далеких-далеких прапращурів, прародителів, поєднання нинішньої християнської культури з тисячолітньою високою культурою наших прадідів... Людина вважала б ці звичаї, традиції українського народу за свягиню й велич, хоронила б їх, зберігала б та дотримувалась їх і передавала б своїм нащадкам, як самий дорогоцінний скарб, із роду в рід!" (Український рік у народних звичаях. Том III, ст. 82).

Тут хочемо вказати найперше на важливіші особливості богослужбово-обрядового характеру празника Пасхи, а відтак звернути увагу на деякі народні звичаї, зв'язані з Великоднем.

Богослужбові особливості

Христове Воскресіння відбулося дуже рано в неділю третього дня по Його смерті. Звідси існує в Церкві дуже давній звичай, який пригадує, щоб пасхальний піст кінчити в суботу вночі й починати воскресні торжества опівночі, або зараз по півночі, або на світанку. Тому, що під тим оглядом не було одної практики по всіх Церквах, Вселенський Собор 6-ий (691 р.) дав таке правило: "Вірні, що проводять дні спасенних страстей у пості, молитві і скрусі серця, мають оставляти піст посеред ночі по Великій Суботі, тому що божественні євангелісти Матей і Лука, перший словами "після вечора суботи" (28, 1), а другий словами "рано-вранці" (24, 1) вказують на глибоку ніч" (Прав. 89).

Воскресні торжества починаються обходом довкола церкви в супроводі дзвонів. Цей обхід є символом ходу жінок мироносиць в неділю рано до Господнього гробу.

Типик о. Дольницького завважує, що в часі обходу не треба нести плащаниці, бо що практику наказав кардинал Сембратович, як щось не-

Мал. худ. М. Левицького.

згідне з радістю Воскресіння. Зате треба нести ікону Воскресіння. Інші устами говорять ще про св. Євангеліє, ікону Божої Матері й інші ікони. Про несення св. Тайн у процесії, каже о. Дольницький, наші устами не говорять і того звичаю не мають ані греки, ані римляни, тільки місцеві латинські церкви наших сторін, тобто польські. Як у Велику П'ятницю символом Христа є плащаниця, так тепер символом Христа є ікона Воскресіння, тому й тут немає місця на виставлення св. Тайн.

По обході, перед зачиненими дверми церкви, наче перед запечатаним Божим гробом, починається воскресна утренья. Тут перший раз чуємо радісне: "Христос воскрес із мертвих...", і при співі тієї ж пісні священник хрестом відчиняє двері церкви на знак, що Христова смерть відчинила нам двері до неба.

Найдавніші наші устами приписують, щоб при кінці воскресної утрени в часі співу стихир Пасхи при словах "і друг друга обіймім" відбувалося взаємне цілування, зване в нас "христосуванням" Устав о. Дольницького каже, що в нас нема звичаю взаємного цілування в церкві, а тільки вірні підходять до священників і цілують св. хрест, св. Євангелію, артос з іконою Воскресіння й інші ікони, причому поздоровляють себе: "Христос воскрес! — Воістину воскрес!"

Великодній привіт "Христос воскрес" перший раз вийшов з уст ангела до жінок мироносиць при Господньому гробі. Цей радісний привіт уже сотні-сотні років гомонить у нашому народі впродовж цілого пасхального часу. Цим привітом ми висказуємо великодню радість і визнаємо нашу віру в Христове й наше воскресіння.

Св. Літургія в день Пасхи служиться дуже вчисто. Св. Євангеліє того дня говорить про Христове Божество, бо якраз Христове Воскресіння є найкращим доказом Його Божества. Коли є більше священників, то Євангеліє читається у кількох мовах. Звичайно в єврейській, грецькій і латинській мовах, бо в тих мовах був напис на хресті Ісуса, а також і в народній мові. Читання Євангеліє в різних мовах означає, що Христова наука голоситься на всіх мовах та поміж усіма народами. По кожнім стишку Євангеліє буває дзвонення на дзвіниці, що є символом голошення Христового благовістя всьому створінню.

Впродовж цілого Світлого Тижня св. двері в іконостасі остаються ввесь час відчиненими на знак, що Христос своїм Воскресінням відчинив нам двері Божого царства, як це співаємо в пасхальному каноні: ... "Ти отворив нам райські двері" (6-та пісня).

В день Пасхи на св. Літургії, по заамвонній молитві, буває благословення артоса. Артос, по-грецьки значить хліб, — і є символом хліба вічного життя — Господа нашого Ісуса Христа. На артосі видніє ікона Воскресіння. Артос цілий Світлий Тиждень стоїть або на престолі, або на тетраподі. У світлу суботу по осібній молитві його роздроблюють і роздають вірним у Томину Неділю.

В часі П'ятдесятниці, це є від празника Пасхи аж до празника Зіслання св. Духа, на знак воскресної радості не робимо ані поклонів, ані не стаємо на коліна. Нікейський Собор (325 р.) у цій справі дав нам такий закон: "Тому, що деякі стають на коліна в дні Господнім і в днях П'ятдесятниці, то для однообразності у всіх епархіях, ухвалив Собор, щоб у тому часі приносити Богові молитви стоячи" (Прав. 20). Подібне рішення має також Вселенський Собор 6-ий у 90-му правилі.

В часі свят Пасхи, а подекуди і продовж цілого Світлого Тижня, буває цілоденне дзвонення на знак перемоги Ісуса Христа над смертю і над адом.

Народні звичаї

Дуже загальний і люблений у нашому народі звичай це благословення на Великдень їди й печива. По довгім пості св. Церква дозволяє на всяку їду, щоб вірні враз із духовною радістю мали в часі великодніх свят і радість зі земних дарів. Тому їх благословить і звільняє від посту

на цілий Світлий Тиждень. Благословення пасхальної їди відбувається врочисто звичайно по св. Літургії на церковному подвір'ї.

Шкаралупу зі свячених яєць, кришки чи кістки в нас не викидали на сміття, але закопували або в городі, або на полі, щоб і землі дати свяченого.

З благословенням великодніх пасок у тісній сполуці стоять наші славні крашанки й писанки. Їхнє походження має бути дуже давнє. У старинних народів був звичай, щоб перед високою особою не являтися перший раз без якогось дару. Побожне передання каже, що Марія Магдалина, проповідуючи Христову науку, була зайшла аж на двір римського цесаря Тиверія, дала йому в дар червону крашанку зі словами: "Христос воскрес!", і від того почала свою проповідь. За її прикладом пішли інші християни й почали в день празника Пасхи обдаровувати себе взаємно крашанками чи писанками.

Виглядає, що головний мотив, чому якраз яйце грає таку роль у великодніх звичаях є те, що воно стало символом Христового Воскресіння. Як з мертвої шкаралупи яйця родиться нове життя, так і Ісус Христос вийшов із гробу до нового життя. Червона крашанка є символом нашого спасіння через Кров Ісуса Христа. З крашанками й писанками зв'язані різні ігри дітей і старших на Великдень.

Особливим виявом великодньої радості по наших селах в Україні були гагілки й різні ігри на майдані коло церкви. "Дивним є, — каже проф. С. Килимник, — що веснянки-гагілки, створені нашими прабабками ще в 4—6 сторіччі (а може, й раніше) за часів Антської держави, що крізь морок тисячоліть, через століття великих негод, війн, наїздів, поневолення — вони дійшли до нас, затримавши свою провідну думку, головну ідею, свій зміст, замінено лише слова стародавні на нові... Веснянки-гагілки — це дорогоцінний скарб ранньої культури наших прапрадідів як високомистецькі, а навіть неперевершені поетичні твори, як історичний документ про життя, ідеали, психологію, віру та вірування, розуміння природи, прагнення до пізнання явищ природи наших пращурів" (цит. твір, ст. 106—107).

В деяких місцевостях в Україні був звичай, що на Великдень родина йшла на цвинтар, на могили своїх рідних, щоб поділитися з ними воскресною радістю та привітати великоднім привітом. В Києво-Печерській Лаврі по воскресному богослуженні монахи й вірні сходили до підземних печер, щоб померлим монахам принести вістку про Христове Воскресіння.

Колись у давнині був у нас звичай розкладати вогні у великодню ніч на привітання весни й весняного сонця. За християнської релігії ті вогні стали символом вогнів, що їх розкладали жовніри, сторожачи Божий гріб, та символом привітання Сонця Правди — Воскреслого Христа.

З пребагатого скарбу нашої релігійної й культурної традиції ми згадали тільки дещо, але й те нам ясно говорить про глибоку віру, любов до свого обряду, традиції та про високу культуру духа нашого народу. "Багатство й цінність наших обрядових звичаїв, — каже проф. С. Килимник, — нашого фольклору є велетенське. Нам можуть позаздрити найкультурніші народи світу. Ці скарби високої культури нашого минулого — відзеркалюють наше національне обличчя і є справжніми свідками споконвічного прагнення нашого народу до волі, удосконалення, краси й сонця" (цит. твір, ст. 97).

Нью-Йорк